

**TÜRK DIŞ POLİTİKASI KARAR ALMA
MEKANİZMASINDA TÜRK SİLAHLI
KUVVETLERİNİN ETKİNLİĞİ VE 2003 SONRASI
DEĞİŞİM***

**THE EFFECTIVENESS OF TURKISH ARMED FORCES
ON THE DECISION-MAKING MECHANISM OF
TURKISH FOREIGN POLICY AND CHANGE AFTER
2003**

Dr.Muharrem AKSU**

ÖZET

Cumhuriyetin kurucusu ve kollayıcısı ve yeni rejimin devamının garantisi olarak Türk Silahlı Kuvvetleri gerek iç politikada gerekse dış politikada etkin olmuştur. Özellikle 1960 sonrasında oluşturulan hukuki yapı ve diğer yapısal nedenlerle silahlı kuvvetler, siyasal yaşamda etkin bir aktör haline gelmiştir. 1960'lerden başlayan ve 2000'li yıllara kadar yükselerek devam eden silahlı kuvvetlerin dış politikada etkinliği, 2000'li yıllardan sonra iç ve dış konjonktürel değişimlere bağlı olarak azalmaya başlamıştır. Nihayetinde 2000'li yılların başından itibaren dış politikada sivilleşme ve demokratikleşmenin başladığını söyleyebiliriz.

ABSTRACT

Turkish Armed Forces as a constituent and guardian of the Republic has been taking effect on both domestic and foreign policy as a guarantee for the continuity of the new regime. Armed Forces has become an active actor especially because of the legal structure constituted after 1960 and other structural reasons. Efficiency of Turkish Armed Forces on the foreign policy, which has started from 1960s and continued until 2000s in an ever-increasing manner, has begun to dwindle away depending on domestic and foreign cyclical changes after 2000s. Finally, we can express that demilitarization and democratization has begun in the foreign policy as of the beginning of 2000s.

Türk Silahlı Kuvvetleri, Milli Güvenlik Kurulu, Karar Alma Mekanizması, Dış Politika, Sivilleşme.

The Turkish Armed Forces, The National Security Council, Decision-Making Mechanism, Foreign Policy, Civilianization.

* Bu makale, Prof. Dr. Erol Kurubaş danışmanlığında, Dr. Muharrem Aksu'nun Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi Yüksek Lisans Programında hazırlamış olduğu "Türk Dış Politikası Karar Alma Mekanizmasının İşleyişi: II. Körfez Krizi Örneği (2003)" konulu yüksek lisans tez çalışmasına dayanmaktadır.

** Akdeniz Üniversitesi, Alanya Ticaret ve Sanayi Odası Meslek Yüksekokulu, muharremaksu@akdeniz.edu.tr

GİRİŞ

Her ülkenin dış politika hareket tarzını, kararlarını ve eylemlerini daha doğrusu dış politika çıktılarını oluşturan bir karar alma mekanizması ve mekanizma dahilinde bulunan karar birimleri vardır. Her ülke dış dünyada meydana gelen olaylara birçok faktörün ışığı altında belirli bir tepki gösterir. Karar alma yaklaşımı, devleti birçok birimin oluşturduğu bir aygıt/yapı olarak tanımlar. Bu birimler devlet adına daha doğrusu devlet tepkisini/davranışını oluşturacak kararları alırlar. Bu bağlamda karar alma mekanizması devlet kararının oluşumunda temel işleve sahip bir oluşumdur. Devlet aygıtının parçalarını oluşturan karar birimleri de mekanizma dahilinde bulunan karar alıcılardır. Ülkenin karar alma sürecinde bir karar biçimlenirken veya alınırken ya da alınan kararda, bir birim ya da karar alıcı diğerlerine oranla daha etkin veya karar üzerinde daha ağırlıklı olabilmektedir.

Türkiye'nin kendine özgü koşulları nedeniyle Türk Silahlı Kuvvetleri'nin (TSK) Türk dış politikası karar alma mekanizması içindeki etkin ve belirleyici konumu son yıllara kadar devam ettiği bilinen bir gerçektir. Cumhuriyetin ilanı sonrasında Atatürk ve İnönü'ye bağımlı olan TSK, 1960, 1971, 1980 ve 1997 yıllarında yaşanan darbe ve muhtıralar gibi siyasal dönemeçlerle ve bunların akabinde oluşturulan hukuki düzenlemelerle Türk siyasal yaşamında yerini daha da sağlamlaştırmıştır. (Uzgel, 2004:312) Ancak 2000'lerden sonra birçok iç ve dış faktör nedeniyle TSK'nın Türk dış politikasında yeri ve etkinliğinin azaldığı gözlemlenmektedir. TSK'nın dış politika karar alma sürecindeki etkinliğinin azalmasının ortaya çıkardığı boşluğu ise yürütme erkinin doldurduğu gözlemlenmektedir. Buna bağlı olarak da dış politika karar alma mekanizmasının işleyişinde sivilleşme ve demokratikleşmenin başladığını söyleyebiliriz.

2000'li yıllar sonrasında Türk Silahlı Kuvvetlerinin Türk dış politikası karar alma mekanizmasında etkinliğinin azalıp azalmadığı ve buna bağlı olarak da dış politikada sivilleşme ve demokratikleşmenin başlayıp başlamadığı makalenin ana konusunu oluşturmaktadır. Çalışmada, öncelikle TSK'nın Türk dış politikası karar alma mekanizmasındaki etkinliğinin nedenlerini iç siyasal yaşamdaki ağırlığından yola çıkılarak açıklanmaya çalışılacaktır. Ayrıca TSK'yı dış politik alana çeken diğer bazı yapısal nedenlere de değinilecektir. TSK'nın Cumhuriyetten günümüze Türk dış politikasındaki etkinliğinin genel seyrine irdelenerek özellikle 2000 sonrası Türk dış politikasında TSK'nın etkinliğinin azalmasının sebeplerini iç ve dış konjüktürel değişimler ışığında açıklanmaya çalışılacaktır.

TSK'nın dış politikadaki etkinliğini irdeleyebilmek için öncelikle bu alandaki hegemonyasının kaynağı olan iç siyasal yaşamdaki ağırlığının incelenmesi gerekmektedir.

1. TÜRK SİLAHLI KUVVETLERİ'NİN TÜRK SİYASAL YAŞAMINDA AĞIRLIĞI

Silahlı kuvvetler, bir devletin bağımsızlığını ve düzenini iç/dış tehditlere karşı korumak ya da tehlikeleri defetmek, egemenliğini korumak ve belli durumlarda kamusal düzeni sağlamak üzere teşkil edilmiş bir devlet gücüdür. Bu güç, devletlerin savunma hizmetlerini yerine getirmekle birlikte aynı zamanda temel fonksiyonları dışında iç/dış politik düzlemde belirli düzeylerde –özellikle Türkiye'deki pozisyonu göz önüne alındığında– etkili olduğu görülmektedir (Erdoğan, 1990:309; Öztürk, 1993:112; Erdoğan, 1997:273-274).

Bunun yanında güçlü bir silahlı kuvvetler, dış politika aracı olarak da ciddi öneme sahiptir. Ordu, diplomasinin etkinliğini artırıcı bir öğe olmakla birlikte, dış politika görüşmelerinde diplomatların desteklenmesi, dış politika kararlarının uygulanmasında hedeflere ulaşmada ağırlıklı bir avantaj sağladığı da bir gerçektir. Diğer yandan silahlı kuvvetleri dikkate almayan bir dış politika kararı tasavvur edilemediği gibi, dış politika kararlarının hedeflerine paralel olmayan bir askeri karar da pek etkili olmayacaktır. Kısaca dış politika ve silahlı kuvvetler giriftleşmiş ve silahlı kuvvetler dış politikanın silahı haline gelmiştir. Silahlı kuvvetler artık her durumda dış politikanın oluşturulması ve uygulanmasına katılma eğilimi göstermektedir (Öztürk, 1998:94; Öztürk, 1993:163; Öztürk, 1999:144).

Askerlerin dış politika karar alma sürecindeki rolü temel olarak danışmanlık, planlama, alternatif strateji belirleme ve savunma gibi tamamen teknik ve uzmanlık gerektiren fonksiyonlardır. Türkiye açısından TSK'nın fonksiyonu, Anayasa ve yasalarla tanınmış belli görevleri başbakanın gözetim ve denetiminde yerine getirmekle görevli devletin teknik bir kurumudur.

Ancak TSK'nın toplumdaki ağırlığı ve Türkiye'ye özgü siyasal yaşama ve dolaylı olarak dış politika karar alma mekanizmasına katılımı, Türklerin tarih boyunca göçebe bir yaşam süren savaşçı bir toplum olmasına, TSK'nın Cumhuriyetten itibaren siyasal çağdaşlaşma ve modernizmin öncüsü olma misyonunu yüklenmesine, yok olmak üzere olan bir toplumun asker önderliğinde yeniden toparlanmasına bağlı olarak Türk toplumu içinde saygın bir yere oturtulmasından kaynaklanmaktadır. (Örs, 1998:1219-1221; Öztürk, 1998:96; Uzgel, 1998:311-314; Öztürk, 1993:124,130-135). Bunların yanı sıra TSK'nın iç ve dış politik alanda etkin ve ağırlıklı bir yerinin olması, sosyal ve kültürel bir dizi etmenin, darbelerin, Türkiye'nin coğrafi konumunun ve siyasal istikrarsızlığının, halkın beklentisinin¹ ve güveninin, toplumsal meşruiyetinin ve dış çevrenin² bir sonucu olarak Türk toplumunda

¹ Yapılan Cumhuriyet mitinglerinde “ordu göreve” şeklinde pankartların açılması buna iyi bir örnektir.

² Uluslararası ortamdaki istikrarsızlıklar, Türkiye'nin coğrafi konumu getirdiği istikrarsızlık, istikrarsız bir Orta Doğu, Balkanlar ve Kafkaslar gibi sürekli çatışmanın yaşandığı bölgelere yakın bir konumda olması, Suriye ve Yunanistan'la yaşanan sorunların askeri boyutlarının öne çıkması, Kürt ayrılıkçılığına karşı ulusal düzeyde yürütülen savaşımın bölgesel bir nitelik kazanması, savunma ve güvenlik konularının gündemde olması gibi gelişmeler TSK'yu ön

itibarlı bir konuma sahip olmasına bağlıdır. TSK'nın toplumdaki ağırlıklı itibarını rejimin tipine bağlayan görüşler de mevcuttur.³ TSK'nın yukarıda kısaca belirtilen nedenlerle siyasal hayatta belirleyici ve tayin edici bir konuma sahip olması, dış politika oluşum sürecinde yer almasını ve bu süreçte belirleyici olmasını da sağlamıştır. Fakat TSK'nın dış politikaya katılımı, Türkiye'ye özgü bir durum olarak legal çerçeveyi aşan bir özellik arz etmiştir (Öztürk, 1998:94; Uzgel, 1998:315).

Türkiye'nin kuruluş aşamasında benimsemiş olduğu "statükocu" ve "batıcı" dış politika eğilimi, rejimin dış politika üzerindeki etkisinin diğer bir boyutudur (Oran, 1996:353-370). Bu bağlamda TSK'nın, statik değil fakat statükocu bir kurum olması nedeniyle Türk dış politika çizgisi de güvenlik tabanlı olarak tek boyutlu olagelmıştır. Ancak son dönemde dünyadaki gelişmelere bakıldığında, insan güvenliğine yönelik terörizmden ekonomik güvenliğe kadar birçok tehdidin varlığı artık güvenliği de tek boyutlu olmaktan çıkarmıştır.

Ordu, Kemalistleri iktidara taşıyan bir araç olmakla birlikte aynı zamanda iktidara taşıdıkları tarafından yeni düzenin kuruluşunda çok önemli bir araç haline getirildi. Yani Kemalist iktidar orduyu, rejimin yerleştirilmesinde ve korunmasında merkeze koymuştur (Şen, 1996:18,21). Ayrıca TSK, kendisini Türkiye Cumhuriyeti Devletinin ve onu önceleyen ilkelerin -Kemalizm veya Atatürkçülüğün- diğer bir deyişle rejimin ve Cumhuriyet modernleşmesinin ve Batılılaşmasının ve laikliğin kurucusu, taşıyıcısı ve koruyucusu olarak görmektedir (Demirel, 2004:348; Cizre, 2004:135-136). Türk siyasal yaşamın Türk Ordu tipinin en temel özelliği, Atatürk ilke ve değerlerini ve Cumhuriyeti koruyan bir muhafız ordu niteliği vasıtasıyla "rejimi koruma ve kollama" görevini yerine getirmektedir. TSK'nın Cumhuriyeti kuran kurum olması ve muhafız niteliği nedeniyle Kemalist rejime ve var olan sisteme yöneltilen eleştirileri ya da sorgulamaları, Ordu doğrudan kendi üzerine almakta ve gerekeni yapmaktadır (Uzgel, 1998:312).

Ayrıca yeni Türkiye'nin kuruluşu ile başlayan modernleşme sürecinin devamının sağlanması temelde TSK eliyle olmuştur. Türkiye'de, Cumhuriyetin ve laikliğin korunması ve yaşatılmasını sağlayacak toplumsal sınıfın olmaması, yani milli bir burjuvazi sınıfının olmaması ister istemez bu misyonu, TSK'nın güdümüne bırakmıştır (Arslan, 2008:35). Modernizmin öncüsü olan bu Kurumun da ülkenin sosyal, siyasal, kültürel, ekonomik ve dış politika gibi alanlarında etkin olması tabii bir durumdur. TSK, devlet

---

plana çıkarmaktadır. (Sakallıoğlu, 1996:1001; Öztürk:1998.98; Uzgel, 1998:314-315; Özcan, 2002:20).

³ Cumhuriyet rejimine sahip olan ülkelerin temelde ulus bilinci etrafında ulus bütünlüğünü sağlayabilmeleri ancak "dış düşman" retorisiyle gerçekleşebilecektir. Dış düşman retorisinin dış politika süreçlerindeki etkisi ise güvenliği önceleyen dış politika stratejisini zorunlu kılmıştır. İşte bu nedenle Türkiye'nin özellikle kuruluş aşamasında belirlenen ve yakın zaman kadar devam eden güvenlik öncelikli dış politika yaklaşımı bir zorunluluk olarak görülmektedir. Kısacası TSK'nın Türk dış politikasının oluşumu ve süreçlerindeki etkinliği aslında cumhuriyetçi bir sonuçtur. Benimsenen rejimin tipik özellikleri karar alma süreçlerine etki etmektedir (Okutan ve Ereker, 2005:197).

aygıtını oluşturan kurumlardan biri olmasına karşın yukarıda sayılan nedenlerle adı geçen kurum devletin/toplumun üstünde bir güç olarak ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla TSK, kendisini devletle bütünleştirmektedir. Devlet aygıtının bir parçası olması gerekirken kendisini bütününe yerine koyan Ordu, devletin diğer kurumlarına nazaran idari, mali ve politik açılardan daha özerk bir yere sahiptir (Uzgel, 1998:312; Bayramoğlu, 2010;11).

Siyasal iktidarların ve siyasi liderlerin halk tabanındaki desteğinin zayıflığı, kısa vadeli hükümetlerin kurulması ve koalisyon hükümetlerinin politik yaşamın ana unsuru haline gelmesi gibi politik realitelerden örülmesi istikrarsız bir siyasi ortamda TSK'nın yukarıda belirtilen misyonu gereği söz sahibi olması tabii bir durum haline gelmiştir. Siyasilerle askerler arasındaki zorunlu doğal bağının ortaya çıkardığı, askerlerin iç/dış politikaya ilişkin söylem ve siyasi tasarımları Türkiye'nin siyasi yaşamını militarize etmiştir. Zayıf ve istikrarsız siyasi aktörler, radikal sivilleşme hamleleri yapamadıkları gibi dış politikanın belirlenmesini de askerlere emanet etmek zorunda kalmışlardır.

Türkiye'de asker-sivil ilişkileri açısından kilometre taşı ise 27 Mayıs 1960 darbesi olmuştur. Bu dönem sonrası Türk siyasi yaşamına giren Milli Güvenlik Kurulu (MGK) üzerinden kullanılan hegemonik güç, yaygınlaştırılarak ve süreklileştirilerek siyasi yaşamın ana kodlarını etkilemiştir. Bu fiili gerçeklik, ulusal güvenlik politikalarının oluşturulması ve uygulanmasında hükümeti sorumlu yapan anayasal hükümleri deyim yerindeyse etkisiz hale getirmektedir (Arslan, 2006:23). İşte bu nedenle her hükümetin dış politika beklenti ve davranışları farklı olsa da temelde bütün hükümetler, Türk dış politikasının yön tayininde radikal değişimler gerçekleştirememiştir (Çalış, 2001:9). Ordu tıpkı iç politikada siyasetin sınırlarını belirleyip siyasi parti ve aktörlerin bu sınırlar içinde politika yapmasını istediği gibi, dış politikada da Kürt sorunu, İsrail ile ilişkiler, Kuzey Irak politikası, Kıbrıs ve Ege sorunları gibi kritik konuları kendi yetki alanı içinde ve "kırmızı çizgiler" olarak görmüştür. Bu nedenle siyasi iktidarlar ancak ana eksenlerini Ordunun belirlediği çerçevede dış politika oluşturabilmişlerdir. Özal ve Çiller'in Kıbrıs ve Kürt sorununa, Erbakan'ın İsrail ile ilişkiler konusuna geleneksel çizgiden farklı bir yaklaşım getirme çabalarının hepsi TSK'nın ağırlığını koymasıyla engellenmiştir (Uzgel, 2004:313).

Türkiye'de Ordu geçmişten gelen iç politikada sahip olduğu son derece geniş kurumsal özerkliğini, dış politikada çok daha fazla genişletmiştir. İç politikadaki ağırlığını, iç ve dış tehdidin tek belirleyicisi olarak dış politikanın belirlenmesinde kullanan (Uzgel, 2004:312) TSK'nın en etkili araçları ise Milli Güvenlik Kurulu ve Milli Güvenlik Siyaset Belgesi'dir. Türk siyasi yaşamında TSK'nın görüş ve tavsiyelerinin siyasilere aktardıkları bir zemin olan MGK'nın yapısının ve tarihsel süreç içinde geçirdiği evrelerin ve Milli Güvenlik Siyaset Belgesi'nin incelenmesi ve konunun daha iyi anlaşılmasına yardım edecektir.

2. MİLLİ GÜVENLİK KURULU VE MİLLİ GÜVENLİK SİYASET BELGESİ

TSK'nın siyasal hayattaki ve dış politikadaki konumunu ve belirleyici ağırlığını pekiştiren ve askerlere hükümetlerin iç ve dış politikalarını yönlendirebilme ve kontrol edebilme imkanı sağlayan Millî Güvenlik Kurulu (MGK), 1961 Anayasası'nın 111. maddesi ile anayasal bir kurum olarak 1960 darbesinden sonra Türk siyasal yaşamına girmiştir (Aybay, 1978:73; Yazıcı, 1997:82; Atay, 1998:124; Başbuğ, 1998:1288; Aknur, 2010:129).

1961 Anayasası'nda 111. maddenin ilk şeklinde ve 129 sayılı Millî Güvenlik Kurulu Kanunu'na göre MGK'nın görevi, millî güvenlik ile ilgili kararların alınmasında ve koordinasyonun sağlanmasında yardımcılık etmek üzere temel görüşleri Bakanlar Kuruluna bildirmek ve danışmanlık yapmaktır (Başbuğ, 1998:1288; Batum ve Yüzbaşıoğlu, 1997:60). Fakat 1971'deki Anayasa değişikliği ile 111. maddede de değişiklik yapılmıştır. Kurul'un işlevinde bir değişiklik yokken işlevini yerine getiriş yönteminde değişiklik yapılmıştır (Aybay, 1978:77). Madde, Kurulun görüşlerini Bakanlar Kuruluna "bildirmek" yerine "tavsiye etmek"i öngörmüştür. Maddenin değiştirilmesindeki asıl amaç, kurul kararlarının siyasi irade üzerindeki bağlayıcılığını güçlendirmek olduğu anlaşılmaktadır (Yazıcı, 1997:122; Öztürk, 1993:141-142). Ayrıca Kurulun oluşumu da değişmiştir. Kuvvet temsilcileri yerine Kuvvet Komutanları ibaresi girmiş, Başbakan da ayrıca sayılmıştır (md.111/1).

1982 Anayasası'nın 118. maddesiyle MGK'nın yapısında yine değişikliğe gidilmiş ve Jandarma Genel Komutanı da Kurula katılma hakkı elde etmiştir. Kurula katılacak Bakanlar ise daha önce yasaya bırakılmışken bu kez tek tek sayılmıştır (md.118/1). Ayrıca Kurulda sivillerle askerler eşit sayıya getirilmiştir. Kurulun görüşlerini Bakanlar Kuruluna "tavsiye eder" yerine "bildirir" olarak değiştirilmiştir. Fakat Kurulun alınması zorunlu gördüğü kararlar için, Bakanlar Kurulunca "öncelikle dikkate alınır" şeklinde bir ibareye de yer verilmiştir (md. 118/3).

Görüldüğü gibi her darbe ve ertesinde hazırlanan anayasalarda Ordu, devlet örgütlenmesindeki konumunu daha da etkinleştirmiştir. Özellikle 1982 Anayasası ve 9 Kasım 1983 tarihli ve 2945 sayılı Millî Güvenlik Kurulu ve Millî Güvenlik Kurulu Genel Sekreterliği Kanunu ile bu ağırlık dozunu daha da yükseltmiştir (Özcan, 1994:298; Sevinç, 2000:60; Alpay, :1998:1253). "Millî güvenlik" ve "millî güvenlik siyaseti" kavramlarının tanımında herhangi bir kısıtlama olmadığı için MGK'nın görev alanı oldukça geniş tutulmuştur⁴ (Özdemir, 1996:56). Ayrıca tanımda geçen millî güvenlik

⁴ 2945 sayılı Kanun'un 2. maddesinin (a) fıkrasında millî güvenliğin tanımı, "Millî Güvenlik; Devletin anayasal düzeninin, millî varlığının, bütünlüğünün, milletlerarası alanda siyasi, sosyal, kültürel ve ekonomik dahil bütün menfaatlerin ve ahdi (anlaşma ile ilgili) hukukun her türlü dış ve iç tehlikelere karşı korunması ve kollanması" olarak yapılmış, (b) fıkrasında devletin millî güvenlik siyasetinin tanımını ise "millî güvenliğin sağlanması ve millî hedeflere ulaşması amacı ile millî güvenlik kurulunun belirlediği görüşler dahilinde, bakanlar

alanında Bakanlar Kurulunun iç, dış ve savunma hareket tarzlarını Kurulun belirlediği görüşler dahilinde yapacak olması MGK kararları üzerinden devlet politikalarının resmileşmesi anlamına gelerek MGK'nın etki alanı oldukça genişletilmiştir (Şarлак, 2009:100).

Yine MGK Genel Sekreterliğinin (MGKGS) konumunu güçlendiren yetkileri arasında, “uygulamaları takip ve kontrol” etmek, “düzenleyici, yönlendirici ve koordine edici işbirliğinde bulunmak” sayılmıştır. Bu yetkiler Kurul kararları içinde geçerli kılınmıştır (Özcan, 2000:71-72; Özdemir, 1996:58). Ayrıca, bu yetki başka yasal düzenlemelerle de güçlendirilmiştir. Bakanlıkların kuruluş ve görev esaslarını düzenleyen 1984 tarihli 3046 sayılı Kanun, Bakanlıkların hizmetlerini “milli güvenlik siyasetine uygun” olarak yürütülmesi gerektiğini öngörmektedir (md. 21/1) (Özcan, 2002:32). Aynı şekilde Genel Sekreterlik, iç ve dış güvenlik sorunlarını ilgilendirdiği gerekçesiyle ülkenin siyasal yaşamını ve dış politikasını ilgilendiren konularda uygulamayı doğrudan etkileyebilecek ölçüde geniş kapsamlı politika önerileri oluşturabilmektedir.

Bu bağlamda ülkenin milli güvenlik sisteminin odağında Genelkurmay Başkanlığı ve onun denetimi altında faaliyetlerini yürüten ve MGK ile Bakanlar Kurulu arasında bir eşgüdüm merkezi olan MGKGS örgütü bulunduğu görülmektedir. Bu unsurlarla mevcut askeri yapı, MGKGS aracılığıyla karar alma aşamasında MGK'daki etkili ağırlığını kullanarak belirleyici olabilmektedir. Bu etki, alınan kararların uygulama aşamasında, MGKGS'ye, bakanlık katında izleme, koordinasyon ve denetim yapabilme yetkileriyle daha da güçlenmektedir (Özcan, 2002:34-35; Özcan, 2000:66; Özdemir, 1996:56; Başbuğ, 1998:1291).

Diğer taraftan taslak aşamasından başlanarak hazırlanması ve uygulanmasına kadar tüm süreçte MGKGS'nin merkezi bir rol oynadığı Milli Güvenlik Siyaseti Belgesi (MGSB) ile TSK, iç/dış tehditleri belirleyerek ve ulusal güvenlik ve dış politikanın genel çerçevesini çizerek iç ve dış politikayı yönlendirme imkanına sahip olmuşlardır. Kamuoyunda “kırmızı kitapçık” olarak bilinen Belge, ulusal ve uluslararası alanda meydana gelen önemli gelişmeler sonrasında geliştirilen “konseptler” ya da tehdit türlerine göre yenilenmektedir.⁵ (Özcan, 2002:42-43; Özcan, 2000:75-76; Uzgel,2001:87; Balcı, 1998:148).

---

kurulu tarafından tespit edilen iç, dış ve savunma hareket tarzlarına ait esasları kapsayan siyaseti ifade eder” olarak düzenlenmiştir.

⁵ Sovyetler Birliği'nin dağılmasından ve I. Körfez Savaşı'ndan sonra MGK'ca kabul edilerek hükümete sevk edilmiştir. Daha sonra Şubat 1997'de yeni tehdit değerlendirmeleri uyarınca yeniden gözden geçirilmiştir (Özcan, 2002:42-43; Özcan, 2000:75-76; Uzgel,2001:87; Balcı, 1998:148). Özellikle 97 yılındaki MGSB'de Türkiye'nin birinci öncelikli dış tehdit unsuru olarak öncelikle Yunanistan, Suriye sayılmış, siyasal İslam'a ve Orta Asya ile ilişkilerin geliştirilmesi gibi konulara dikkat çekilmiştir (Sevinç, 2000:67; Uzgel, 2001:88; Özcan, 1994:306; Balcı, 1998:149). Ayrıca, 24 Ekim 2005 tarihinde MGK'da görüşülen ve 20 Mart 2006 tarihinde Bakanlar Kurulunda kabul edilen Belgede irtica tehdidi son kez yer almıştır. Son olarak 26 Ekim 2010 tarihinde yapılan MGK toplantısında güncellenen Belgeden irtica tehdidi Cumhuriyet tarihinde ilk kez çıkarılmıştır. İrtica tehdidi yerine “din istismarı ile aşırı dinci örgütler” iç tehdit olarak yer almıştır.

MGK'nın, MGSB'yi, bundan böyle devlet politikasını belirlenmesinde öncelikle dikkate alınacağını, hiçbir yasa, genelge ya da yönetmeliğin bu belgeye aykırılık oluşturamayacağını belirtilmiş ve MGSB bir nevi devletin gizli anayasası konumuna getirilmiştir.⁶ (Sevinç, 2000:67; Uzgel, 2001:87; Balcı, 1998:148-149).

Bu güne kadar Bakanlar Kurulları tarafından eksiksiz olarak kabul gören MGK "tavsiyeleri" eğitimden insan haklarına, ekonomiden dış politikaya kadar birçok konuyu kapsamıştır (Tanör, 1997:84; Sakallıoğlu, 1996:1253; Alpay: 1998: 1253). Geçmişte MGK, imam-hatip okullarından tutun da dış politika konularına kadar birçok konuyu milli güvenlik kavramı içerisine sokmuş ve dolayısıyla bunlar hakkında görüş tespiti ve uygulamayı takip etmeyi kendine görev sayarak iç ve dış siyasette önemli bir aktör haline gelmiştir. Silahlı Kuvvetler, oluşturulan MGK ve MGKGS aracılığı ile dış politika görüş ve tavsiyelerini hükümete bildirmekte hatta yapılan yasal düzenlemeler ve yönetmeliklerle bunları "yapılması zorunlu" kararlar haline getirmişlerdir. Yukarıda sayılan düzenlemeler aracılığıyla yerini sürekli sağlama sağlayan TSK, devleti koruma eğilimi gereğiyle karar alma mekanizmasına müdahalede de bir sakınca görmemiştir.

2001 sonrasında MGK'da ciddi değişiklikler yapılmıştır. 2001 tarihli 4709 sayılı "Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının Bazı Maddelerinin Değiştirilmesi Hakkında Kanun" ile 1982 Anayasası'nın 118. maddesinde değişiklik yapılarak Kurula Adalet Bakanı ve Başbakan Yardımcıları da tabii üye olarak katılma hakkına sahip oldular. Böylelikle Kurulda sivil üyelerin sayısı artırıldı. Dolayısıyla hükümetin MGK kararlarının alınmasında ağırlığı artacağı öngörülebilir. Ayrıca milli güvenlik siyasetinin tayini, tespiti ve uygulanması "...ile ilgili kararların alınması..." ibaresi yerine "...ile ilgili alınan tavsiye kararları..." olarak değiştirildi. Yine yapılan değişiklikle yasada geçen Kurulun alınması zorunlu gördüğü tedbirlere ait kararlar Bakanlar Kurulunca "öncelikle dikkate alınır" ibaresi "değerlendirilir" şeklinde değiştirildi. Değişiklik bütün olarak değerlendirildiğinde MGK'nın işlevi hükümete tavsiye, hükümetin bu tavsiyeleri ise öncelikle dikkate almak yerine sadece değerlendireceği yargısı ortaya çıkmaktadır. Yine 15 Ocak 2003 tarihli 4789 sayılı "Milli Güvenlik Kurulu ve Milli Güvenlik Kurulu Genel Sekreterliği Kanununda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun" ile 4709 sayılı Kanun'da geçen MGK'nın üyeleri tekrar sayılmakla birlikte MGK'nın görevlerinin sayıldığı 4. maddede değişiklik yapılarak kararların tavsiye niteliğinde olacağı hükme bağlandı.

Bununla birlikte MGK ile ilgili esaslı değişiklik, "7. Uyum Paketi" olarak bilinen 2003 tarihli 4963 sayılı "Çeşitli Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına İlişkin Kanun" ile MGK'nın görevlerinin ayrıntılı bir şekilde sayıldığı 4. madde değiştirilerek MGK'nın yetkileri yeniden tarif edildi. Buna göre MGK, milli güvenlik ve devletin milli güvenlik siyasetine ilişkin tanımlar çerçevesinde devletin milli güvenlik siyasetinin tayini, tespiti ve

⁶ ANAP Genel Başkanı Mesut Yılmaz, 1997'deki Başbakanlığı döneminde Kırmızı Kitap'la ilgili olarak "Bundan böyle hiçbir yasa, genelge ve yönetmelik bu belgeye aykırı olamaz" şeklinde konuştuğu belirtilmektedir (Muradoğlu, 2006).

uygulanması ile ilgili konularda tavsiye kararı alacak ve gerekli koordinasyonun sağlanması için görüş tespit edebilecektir. Genel Sekreterliğin görevlerinin yer aldığı 13. madde tümüyle kaldırıldı ve yerine MGK Genel Sekreterliğinin, MGK'nın sekreterlik görevini yürüteceği ve MGK tarafından ve yasalarla verilen diğer görevleri yerine getireceği şeklinde değiştirilerek ve kapsamı oldukça daraltılarak iki fıkraya indirildi. Yine MGK, ayda bir değil iki ayda bir toplanması ve MGK Genel Sekreterinin siviller arasından atanabilmesi sağlandı.

Yapılan son değişikliklerle MGK Genel Sekreteri'nin icrai yetkileri kaldırılmış ve MGK'nın hükümet üzerindeki ağırlığı ve kararlarının bağlayıcılığı azaltılarak karar alma mekanizması içindeki etkisi, eskiye oranla azaltılmış oldu. Buna karşılık da hükümetin iç ve dış politikada hareket serbestisi artmış gözükmektedir. Ancak TSK'nın sistem içindeki kemikleşmiş ağırlığı ve etkinliği göz önüne alındığında, sivil otorite lehinde gözükken bu değişikliklerin, öngörüldüğü gibi olumlu sonucu ya da tam tersi ilerleyen süreç içinde daha net bir şekilde ortaya çıkacaktır.

3. TÜRK SİLAHLI KUVVETLERİ'NİN DIŞ POLİTİKAYA BAKIŞI VE TARİHSEL SÜREÇ İÇİNDE DIŞ POLİTİKA KARARLARINA ETKİSİ

TSK'nın dış politikaya yaklaşımı incelendiğinde TSK'nın, uluslararası ilişkileri ve dış politikayı güvenlik, savunma ve strateji açısından değerlendirmekte olduğu ve dış politikaya tamamen bir güç mücadelesi olarak baktığı görülmektedir. Dolayısıyla bu bakış açısına göre Ordu, Türkiye'yi sürekli bir tehdit altında olan bir ülke olarak algılamaktadır. TSK, tehdidin kaynağı olarak gördüğü "dış mihraklar" - "dış odaklar" gibi deyimlerle tanımlanan Türkiye'nin gelişmesini ve güçlenmesini istemeyen çevrelerden gelen tehditler nedeniyle dış politikayı da en yetkili olduğu alanlardan biri olarak kabul etmektedir (Uzgel, 1998:315-316). Bu algılama biçimi, "güvenlik devleti" anlayışının ortaya çıkmasına neden olmakta ve dış politikanın da salt bir güvenlik anlayışına saplanıp kalmasına sebep olmaktadır (Uzgel, 1997:20-22; Uzgel, 1998:315).

Ayrıca siviller, dış politikaya ekonomik, psikolojik ve siyasi yönleriyle bir bütün ve diplomasi ile yaklaşmaktadırlar. Alınan eğitimin ve ordunun işlevinin bir gereği olarak askeri zihniyet ise dünyayı güvenlik penceresinden algılayan yaklaşımı nedeniyle dış politika alanında güvenlik merkezli bir bakış açısına sahiptir. Bu yaklaşım, genel hatlarıyla dost/düşman ayrımına dayanır ve gri tonlar pek bulunmaz. Asker için rakip "düşman" iken diplomat için "karşı taraf"tır. Askeri mantık, masum eleştiri ve yargılamaları dahi güçlü bir tehdit olarak algılayabilmektedir (Uzgel, 2004:315; Uzgel, 1997:23).

Ordunun Türk siyasi hayatındaki yeri ve dış politikayı belirlemede etki ve ağırlığı ve karar alma sürecine etkili bir aktör olarak katılımına Cumhuriyetten itibaren genel seyri incelendiğinde özellikle 1960 sonrası sürekli artan bir etkiye sahip olduğu görülmektedir. Aşağıda TSK'nın

Cumhuriyetten günümüze dış politika yapım sürecine etkisini dönemsel olarak inceleyeceğiz.

3.1. 1923-1950 Arası Dönem

Cumhuriyet döneminde Ordunun dış politikanın oluşturulmasına katkısı sadece teknik konularla ilgiliydi (Uzgel, 2001:76; Aknur, 2010:130). Bu dönemin ilk yarısına kadar Ordu, Atatürk tarafından siyasal alandan tamamen dışında tutulmaya çalışılmıştır. Dolayısıyla Ordu, dış politika alanının da dışında tutulmuştu. Bunun nedenlerinden biri Atatürk'ün askerleri iç ve dış politikadan başışık tutmak istemesiydi. Bu anlayışı İnönü'de sürdürmüştür (Ahmad, 1995:17; Baydur, 1997:314; Örs, 1998:1221). Ordunun siyasal hayatın dışında tutulması ve siyasal iktidarın gölgesi altında kalmış olması, siyasal sistemdeki yerinde bir uygulamadan ziyade, ülke yönetiminin zaten asker kökenli olan ve Ordunun siyasal düzlemde temsilcisi niteliğinde olan Cumhuriyet Halk Partisi ya da İnönü'nün elinde olmasının bir sonucu olarak yorumlanmaktadır (Uzgel, 2001:76). Nihayetinde tek parti döneminde iktidar Ordu üzerinde tartışmasız bir denetim kurabilmiştir (Şen, 1996:23).

Diğer yandan her iki lider de –Atatürk ve İnönü- Orduyu 1944 yılına kadar Genelkurmay Başkanlığı yapan Fevzi Çakmak'la denetim altında tutmuşlardır (Uzgel, 2001:76). 3 Mart 1924 yılında 429 sayılı Kanun ile kurulan Genelkurmay Başkanlığı 1944 yılına kadar özerk bir kurum olarak Cumhurbaşkanlığına bağlı kalmıştır. 1944 yılında yapılan 4580 sayılı Kanun ile özerkliğine son verilmiş ve Genelkurmay Başkanını barışta Başbakana karşı sorumlu tutarak Genelkurmay Başkanlığını, Başbakanlığa bağlanmıştır. Genelkurmayı sivil iktidarın yönetimi altına alma eğilimi 1949 yılında çıkarılan 5398 sayılı Kanunla Genelkurmayın yetkileri daha da kısıtlanarak 1960 yılına kadar Milli Savunma Bakanlığına (MSB) bağlı kalmıştır.⁷ (Erdoğan, 1990:315; Örs, 1998:1221-1222; Arslan, 2008:36).

3.2. 1950- 1960 Arası Dönem

Siyasal iktidarın Orduyla ilişkilerinde 1950'lere kadar yani tek parti dönemi sonuna kadar bir sorun yaşanmamıştır. Menderes döneminde, TSK'nın dış politikadaki rolü, iç politikada alanında olduğu gibi geri planda kalmıştır. Türkiye'nin bu dönemde NATO'ya ve Bağdat Paketi'ne üye olması, Ordunun karar alma sürecinde teknik olarak katkısına yol açmış olsa da, dış politika kararlarının belirlenmesinde bir ağırlığından söz etmek mümkün değildir. Menderes'in hem "orduyu gerekirse yedek subaylarla idare ederim" demesi hem de Kore'ye gönderilecek olan askeri birliğin büyüklüğü ve kapasitesi belirlenirken Genelkurmayın görüşünün alınmaması da bunun kanıtlarından biriydi (Bozdemir, 1996:2656; Uzgel, 2001:77).

⁷ 1960 sonrası Genelkurmayın siyasal yaşamda statüsü yükselmeye başladı. 1966'da Anayasa Mahkemesi 5398 sayılı Kanunda yer alan Genelkurmay Başkanlığını Milli Savunma Bakanlığına bağlayan 1'inci maddesini iptal etti. 1970 yılında 1324 ve 1325 sayılı Kanunlar ile Genelkurmay ve Savunma Bakanlığı birbirinden tamamen bağımsızlaştırıldı (Alpay, 1998:1253).

Fakat 1960'a gelindiğinde silahlı kuvvetlerin fiilen yönetime el koyması, ordunun siyasal sistem üzerindeki konumunu güçlendirdiği gibi aynı zamanda askerlerin siyasal sisteme şekil vermelerine imkan sağlayacak balans aygıtlarının oluşumunu da katkı sağlamıştır. Ayrıca, iç politikaya müdahalede meşruiyet sorunu olmayan askerlerin, dış politika gibi ulusal güvenliği ilgilendiren bir konuda çok daha rahat edebilecek bir hareket alanına sahip olması darbelerin askerlere sağladığı başka bir faydadır (Uzgel, 1998:314). Bu dolaylı olarak sivil yönetimin dış politika kararlarının oluşum sürecinde de TSK'nın gölgesinde kalacağını gösteriydi.

3.3. 1960-1980 Arası Dönem

27 Mayıs 1960 tarihinde başlayan süreç, dış politikanın oluşturulma sürecinde bir kırılma noktasını oluşturmaktadır. Darbe döneminde ülke yönetimini eline alan Milli Birlik Komitesi (MBK), dış politikanın denetimini de elinde tutmuştur. Ayrıca bu dönemde Dışişleri Bakanlığına da meslekten gelen bir bürokratin (Selim Sarper) seçilmesi, Bakanlığın dış politika koordinatlarını oluşturan bir kurumdan ziyade daha çok teknik konularda yardım edecek bir kurum olarak değerlendirildiğinin göstergesidir (Çelik, 1969:200; Gerger, 1984:35; Uzgel, 2001:78). Belli bir süre sonra yönetimin sivillere geçeceği düşünülürse bu seçim, aslında dış politikanın da geleneksel çizgisinde ve Dışişleri bürokrasisinin desteğinde devam etmesi gerektiği yönünde bir anlayışın sonucudur. Zaten yönetimin programında "Yurtta sulh, cihanda sulh" ilkesinden başka bir dış politika hedef ve anlayışı belirtilmemiştir. Ayrıca o dönemde birçok iç sorun nedeniyle MBK yönetimi dış politika üzerinde meşgul olma fırsatı da bulamamıştır (Gönlübol ve Ülman, 1966:173). Fakat darbe sonrası Ordu, iki yıl boyunca dış politikada tek karar verici aktör olmuştur (Aknur, 2010:130).

Yeni Anayasanın MBK üyelerine tabii senatörlük hakkı vermesi (md. 70), Genelkurmay Başkanının yeni statüsünün (md. 110) eskiye oranla daha özerk olması, MGK'nın anayasal düzlemde yer alması (md. 111) ve Cemal Gürsel'in cumhurbaşkanı seçilmesinin garantilenmesi (Yazıcı, 1997:76) gibi konular aslında ordunun sistem içinde yerini sağlamlaştırması, dolayısıyla dış ve iç politika karar alma sürecinde etkin bir yere sahip olacağını göstermektedir.

27 Mayıs döneminde MBK her ne kadar dış politikayla pek fazla ilgilenmese de, Kemalist ideolojinin dış politika görüşüne bağlı olan ve Batı ile ilişkilerini Kemalizmin bir gereği olarak gören Ordu, 1960 döneminde Avrupa Topluluğuyla ilişkilerle de ilgilenmiştir. Hatta Cumhurbaşkanı Gürsel açıklamalarında AET'ye kesinlikle gireceğini belirtmiştir. Ordunun asıl katkısı 1971 yılında Katma Protokolün onaylanması aşamasında olmuştur. Protokol, TBMM tarafından reddedileceği düşünülürken 12 Mart Muhtırası nedeniyle muhalefet ve bürokrasinin protokola açıktan karşı çıkışı son bulmuştur. Böylece bir bakıma, protokolün onaylanması 12 Mart Muhtırası sayesinde olmuştur (Çalış, 2001:203-204). Burada da görüldüğü gibi TSK, yasamanın dış politika konusundaki davranışına dolaylı yoldan müdahalede bulunmuştur.

3.4. 1980-1983 Arası Dönem

1980’li yıllara gelindiğinde 12 Eylül darbesiyle TSK, tekrar sivil siyasal iktidarın yönetimine el koydu. Askeri yönetimin dış politikaya yansımaları ise ilk olarak 27 Mayısçılar gibi 12 Eylül darbecileri de meslekten gelen bir diplomat olan İlter Türkmen’i Dışişleri Bakanı yapmalarındır (Uzgel, 2001:80).

Ayrıca askeri yönetim, yeni Anayasa aracılığıyla MGK’da yaptığı yeni düzenlemelerle konumunu daha da güçlendirdi. Daha doğrusu askeri yönetim yıllarında, sonraki dönemlerde siyasal yaşamda ve dolayısıyla dış politikada etkisi daha fazla hissedilecek düzenlemeler yapıldı. Dolayısıyla 12 Eylül müdahalesi, Türkiye’nin sosyo-politik hayatının yanı sıra dış politikasının da artık TSK’nın kendine has “milli misyonu” anlayışıyla belirleneceği anlamına geliyordu (Aydın, 1998:2).

Bunların yanında askeri yönetimin başında bulunan Kenan Evren’in, Cumhuriyetten beri izlenen geleneksel dış politikanın ana çizgisinden sapmadığı, üstelik maceracı dış politikadan da uzak kaldığı belirtilmektedir (Yavuzalp, 1996:241-250). Fakat 1980 darbesi, Batı Avrupa ile ilişkilerimizi aksatırken Evren’i farklı alternatifler arayışına sürüklemiştir. Uluslararası yalnızlıktan kurtulmak için bu süreçte Orta Doğu ülkeleri, ABD ve Türkiye’deki askeri yönetimden rahatsızlık duymayan İslam ülkeleri ile ilişkiler geliştirilmeye çalışılmıştır. Hatta Evren, İslam Konferansı Teşkilatı’na ilk Türk Cumhurbaşkanı sıfatıyla katılmıştır (Aydın, 1998:38-39). Bunun yanında Milli Güvenlik Konseyi Başkanı Evren, kişisel kararıyla Yunanistan’ın NATO’nun askeri kanadına dönmesini sağlamıştır (Uzgel, 2001:80; Özcan, 1994:298). Kısacası Milli Güvenlik Konseyi süresince kararları veren hep Evren olmuştur.

3.5. 1983-1993 Arası Dönem (Özal Dönemi)

Süreç sonunda 1983’te siyasal yönetim, sivillere daha doğrusu Anavatan Partisi (ANAP) hükümetine geçti. Fakat bu dönemde dış politika açısından kararların alınmasında, asker-sivil ilişkisi ve geleneksel dış politika çizgisinin saptığı gibi dış politika konularında tartışmalar oldu.

Özal döneminde Genelkurmay Başkanının atanmasına müdahale edilmesi, Genelkurmayın MSB’ye bağlanması görüşlerinin ortaya atılması, Milli İstihbarat Teşkilatı (MİT) Müsteşarlığına sivil bir kişinin getirilmeye çalışılması ve TSK’ya karşı polis gücünü güçlendirme çabaları gibi askerlerin karar alma mekanizmasındaki ağırlığını azaltmaya yönelik bazı girişimlerde bulunulmuştur (Uzgel, 1998:321; Uzgel, 2001:83-84).

Ayrıca Özal’ın Kürt sorununa ve Kıbrıs sorununa farklı yaklaşımı ve I. Körfez Krizi’nde Kürt sorunun çözümünü ve bu bağlamda bazı ekonomik kazançlar elde etme düşüncesi ve girişimleri ve bu dönemde yürüttüğü bireysel dış politikası, hep TSK’nın direnciyle karşılaşmış ve TSK ile görüş ayrılığına düşmüştür. Hatta Özal’ın bu girişimleri, dönemin Dışişleri Bakanının, Savunma Bakanının ve Genelkurmay Başkanının istifasına yol açmıştır. Her ne kadar bu dönem dış politikanın nispeten sivilleştiği dönem

olsa da, son tahlilde karar alma sürecinde demokratikleşmeden daha da uzaklaşmış, daha çok “tekelleşme” oluşmuştur. Aslında Ordunun Körfez Krizi’nde Özal’ın yürüttüğü dış politikaya karşı gelmesi, sonraki dönem için Ordunun dış politikadaki meşruiyetini sağlamlaştırmıştır (Uzgel, 1998:321-326).

Diğer taraftan, 1990 sonlarına doğru etkisini gösterecek olan bir değişim üzerinde durmak gerekiyor. 1980’lerden itibaren Özal dönemiyle birlikte hız kazanan neo-liberal politikalar 1990’larda artık etkilerini siyasal hayatta daha doğrudan göstermeye başladı. Uluslararası kapitalizme entegre Türkiye burjuvazisi zaten güçlü devlet geleneği olan bir ülkede TSK’nın ayrı bir güç merkezi olmasından ve özellikle Kıbrıs ve Kürt sorunları, Türk-Yunan ilişkileri, insan haklarının korunması gibi alanlarda farklı siyasal seçeneklerin gündeme getirilmesini önleyen tavrından uluslararası sermayeye eklenmek isteyen Anadolu sermayesi rahatsızlık duymaya başlamıştı (Uzgel, 2004:330). Özal’ın, yöntemi tartışmalı olan iç/dış politikaya ilişkin sivilleşme çabaları, aslında 24 Ocak kararlarına bağlanmaktadır. Özal, 24 Ocak kararları nedeniyle istemese de, dış politikada güvenlik öncelikli yaklaşımdan ekonomi öncelikli yaklaşıma kaymak zorunda kalmıştır (Gözen, 2000: 119; Eralp, 2002: 241-245; Okutan ve Ereker, 2005:200). 1982 Anayasası ile MGK’nın siyasal sistem içinde gücü her ne kadar artırılmış olsa da döneme ağırlığını koyan Özal, dış politikayla ilgili bir çok konuda kendisi karar vermiş ve çok kez Dışişleri Bakanlığını dış politika karar alma süreci dışında tutmuştur (Aknur, 2010:130-131).

3.6. 1993 – 2003 Arası Dönem

1990’larda TSK’nın dış politika karar alma mekanizmasının işleyişindeki etkinliği artık tartışmasız bir şekilde aşikardır. Daha önce belirtilen nedenlerle ve bu dönemde ortaya çıkan olgularla⁸ Ordu artık dış politika karar mekanizmasına katılmakta ve bunu daha net bir şekilde yapabilmektedir (Uzgel, 1998:318). Özellikle üst düzey subayların Dışişleri Bakanlığının görevleri arasında olan dış politika değerlendirmeleri yapmaları ve dış politika ile ilgili açıklamalarda doğrudan muhatap devleti hedef alan demeçler yapmaları normal bir hal almıştı⁹ (Uzgel, 1997:25).

Küreselleşmenin yanlış değerlendirilmesinden kaynaklanan algılamalar, içte ve dışta PKK’ya karşı verilen mücadelenin şiddetlenmesi ve

⁸ Doksanlı yıllarda siyasal İslam’ın yükselişi üzerine laikliğin en sağlam temsilcisi olarak görülen ordu, bir kurtarıcı olarak tanımlamalara neden olması, terör örgütü PKK ile ilgili sorunlar, yine bu dönemde, istikrarlı hükümetlerin kurulamayışı ve siyasal alanda çürüme ve yozlaşma, siyasal sistemde çeteleşme, yolsuzluk ve mafya problemlerinin siyasal yozlaşmayla iç içe olması halkın siyasal güvenini azaltmış buna karşın ordu bu bozulmanın dışında kalarak, kamuoyunda güvenini arttırmıştır (Uzgel, 1997:18; Uzgel, 1998:315; Uzgel, 2001:85-86; Alpay, 1998:1254; Aknur, 2010:131-135).

⁹ Bunlar arasında Genelkurmay Başkanının Rusya hakkında NATO başkentlerine mektup göndermesi, Çevik Bir’in dış politikaya ilişkin sık sık açıklamaları (Uzgel, 1997:25) Kara Kuvvetleri Komutanı Orgeneral Atilla Ateş’in 1998’de Suriye’ye yönelik konuşmaları örnek gösterilebilir. Bu açıklamalar da genellikle tehdit değerlendirmeleri çerçevesinde yapılmakta, çoğu kez ikili ilişkileri konu edinmekte, zaman zaman da Türkiye’nin bölgesel ilişkileri de ele alınmaktadır (Özcan, 2002: 45; Uzgel, 1998:319; Uzgel, 2001:87).

siyasal İslam'ın yükselişi gibi gelişmeler, 90 yıllarda askerlerin siyasal sistem içindeki yerini iyice pekiştiren gelişmelerdi. 28 Şubat süreciyle askerlerin siyasal tasarımı ve hegemonik gücü siyasal yaşamın neredeyse tüm alanlarına sirayet etti ve en üst noktasına ulaştı (Uzgel, 2004:25). Türkiye'de 1990'lar boyunca 13 Dışişleri Bakanının değiştiği bir dönemde, siyasal iktidarın politika üretmediği koşullarda ve TSK'nın tarihi misyonu göz önüne alındığında Ordunun bu boşluğu doldurması normaldi. Ayrıca bu dönemde TSK, Dışişleri Bakanlığı bünyesindeki departmanlara benzeyen Yunanistan-Kıbrıs Dairesi, "Avrupa Birliği Çalışma Grubu" gibi dış politikayla ilgili birimler oluşturmuştur. Bu dönemin en önemli özelliği ise TSK, 90'lara kadar belirlenmiş dış politika çizgisinden sapmayı önleyici bir özelliğe sahipken 90'lardan sonra dış politikayı belirleyici ve biçimlendirici bir fonksiyona sahip olmasıdır (Uzgel, 1998:318; Uzgel, 2001:87).

Bu bağlamda 1980'ler ve 1990'larda, ANAP, Çiller ve Refahiyol hükümetleri, genel hatları TSK tarafından belirlenen dış politika çizgisinin dışına çıkamamışlar ve Türkiye'nin güvenliği çerçevesinde geleneksel dış politikada değişiklik yapamamışlardır. Örneğin, Özal'ın Kıbrıs konusunda istediklerini -asker çekme ve asker sayısını azaltma- yapamaması ve Çiller'in iktidara gelmeden Kıbrıs ve Kürt sorunu için önerdiği çözüm yollarından ve önerilerinden, iktidara geldikten sonra geri adım atması verilecek örneklerden bazılarıdır (Uzgel, 1998:317-318).

Refahiyol hükümeti dönemi ise neredeyse tamamen TSK'nın belirlediği bir alan olmuştur. Özellikle İsrail ile ilişkiler bu dönemde zirveye çıkmıştır.¹⁰ 1996 yılından sonra hız kazanan Türkiye-İsrail yakınlaşmasında Refahiyol'un muhalefetine rağmen devam ettirilmiştir (Özcan, 2000:84; Özcan, 2002:53). Partisinin ideolojik dokusunda anti-Siyonist söylemlerin yer aldığı Erbakan, özellikle, F-4 uçaklarının ihalesinin İsrail'e verilmesi, silah sistemleri satın alınması ve tank modernizasyonu projelerini ve savaş uçaklarının modernizasyonu için gerekli kredi antlaşmasının onaylanması ve İsrail'le ortak tatbikat düzenlenmesi gibi konularında her ne kadar isteksiz olsa da bunları içeren antlaşmaları imzalamak zorunda kalmıştır. Bu antlaşmaların içerik ve niteliği, TSK inisiyatifinde belirlenmiş ve son kararlar hep Genelkurmayın isteği doğrultusunda oluşmuştur (Dağı, 1998: 70-109; Akyol, 1998:11-21; Özcan, 1999:550; Özcan, 2002:550; Balcı, 1998:152).

¹⁰ Nisan 1992'de Türkiye-İsrail arasında işbirliği ilkeleri üzerine bir belge imzalanmasıyla başlamış, askeri işbirliğinin belli alanlarını tayin eden daha somut bir protokol Ekim 1994'te imzalanmıştır. Eylül 1995'te iki hava kuvvetlerinin birbirlerinin hava sahasını ortak eğitim için kullanmak üzere bir anlaşmaya varılmıştı. Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel'in 11-14 Mart 1996 tarihleri arasında İsrail ziyaretinde ekonomik konularda olmak üzere 4 ayrı anlaşma imzalanmıştı. 1996'da Çevik Bir'in birçok ek askeri anlaşma imzalamıştır. Yine 96'da iki ülke Akdeniz'de işbirliği ve ortak tatbikatlar için bir deniz kuvvetleri işbirliği anlaşması imzalanmıştır. Bu süreçte İsrail'e askeri araç ve gereçlerin modernizasyonu için birçok ihale verilmişti. Özellikle Aralık 1996'da onaylanan 630 milyon dolar değerindeki 54 adet F-4 Phantom uçak filosunun geliştirilmesi ile ilgili anlaşma, İsrail Uçak Endüstrisi için o güne kadarki en büyük yabancı sözleşmedir. Ayrıca 90'ların başından 98'lere kadar İsrail'in Türkiye'ye toplam silah satışı tahmini bir milyar dolara ulaşmıştır. Dolayısıyla Türkiye, İsrail savunma sanayisi için son derece önemli bir pazar haline gelmişti (Inbar, 2002:181-199; Bölükbaşı, 1999:138-150).

Yine Erbakan muhalefetteyken Çekiç Güç'ün süresini uzatılmasına karşı çıkarken iktidara geldiğinde tekrar uzatma kararının Meclis'ten çıkarmak zorunda kalmıştır (Tellal, 1997:51). Bu dönemde Kuzey Irak'a yapılan operasyonu ve terör örgütü PKK'nın ikinci adamının (Şemdin Sakık) yakalanmasını daha sonradan öğrenen hükümetin, TSK ile ne kadar kopuk, TSK'nın da siyasal iktidardan ne kadar bağımsız hareket edebildiğini göstergelerindedir (Özcan, 2002: 45-55; Uzgel, 1998:320).

Ecevit hükümeti dönemini sonlarında ve AK Parti'nin ilk yıllarında patlak veren II. Körfez Krizi süreci TSK'nın güdümünde yürütülmüştür. 2003 Körfez Krizi'nde Türkiye'nin kırmızı çizgilerinin belirlenmesinde hükümetten çok Genelkurmay etkili olmuştur. Ecevit'in sağlık sorunları, koalisyon hükümetinin uyumsuzluğu, seçimin yaklaşması ve savaş gibi bir olgunun TSK'yı da ilgilendirmesi nedeniyle Ecevit dönemine asker damgasını vurdu diyebiliriz. Diğer yandan yeni hükümetin (AK Parti Hükümeti) kurulmasıyla birlikte ulusal güvenliği son derece ilgilendiren bir konuyu kucağında bulması AK Parti'nin ilk yıllarında da TSK'nın etkinliğini sürdürmesine neden olmuştur. Kısacası, dönemin karar alma sürecinin neredeyse tamamen TSK tarafından biçimlendirildiği görülmektedir. Ancak, ABD askerlerinin Türkiye'den Kuzey Irak'a geçmesine izin veren tezkerenin Meclis tarafından reddedilmesi TBMM'nin belki de tarihte hiç olmadığı kadar karar alma mekanizmasında etkin rol üstlenmesine yol açmıştır.

Türkiye'de, yukarıda sayılan nedenlerden dolayı 1960'larda başlayan, 80'lerde belirginleşen ve 90'larda net bir şekilde ortaya çıkan, TSK'nın dış politikanın belirlenmesinde ve uygulanmasındaki ağırlığı, yaşanan süreçte, siyasal yaşamın ve dış politika karar sürecinin daha militarist bir yapıya dönüşmesine neden olmuştur. Özellikle 90'lı yıllarda askerlerin dış politika karar alma sürecine oldukça etkin ve demokratik olmayan bir şekilde katılımı, dönemin siyasal yaşamına, dış politikanın demokratikleşmesine, rasyonel karar alınmasına ve karar alma sürecine olumsuz etkide bulunduğu söylenebilir.

4. 2003'TEN GÜNÜMÜZE

Tarihsel süreçte görüldüğü gibi TSK'nın dış politika karar alma mekanizmasındaki etkinliği, iç siyasal yaşamdaki etkinliğiyle doğru orantılı olduğu görülmektedir. Bu bağlamda TSK'nın dış politikadaki etkinliğinin 2003 sonrası analizini iç politikadan bağımsız yapmak mümkün değildir. Bu nedenle yeni dönemde TSK'nın dış politikadaki etkinliğini, iç politikadaki ağırlığının sorgulanmasıyla bağlantılı olarak irdelenecektir.

II. Körfez Krizi'nde TSK'nın ağırlığı öne çıkmış olsa da 2000 sonrası dış politikada sivilleşme sürecinin başlamasının ivmelerinden biri, Türk siyasi dinamiklerinin temel olarak AB üyeliği etrafında şekillenmesidir. AK Parti iktidarı yaptığı reform hamleleriyle tam üyelik müzakerelerini hedeflemiş ve 2005'de tam üyelik müzakerelerine başlamıştır. İç politikada temel hak ve özgürlük alanlarının genişletilmesi, insan haklarına saygı ve azınlıkların korunması gibi reform programlarını kapsayan bu dönem, doğal

olarak Türkiye’de siyaset alanını ve siyasi aktörleri önemli ölçüde sivilleşme lehinde etkilemiştir. Devlet yapısının sivilleştirilmesi çabaları ile siyasi karar süreçlerinin askeri etkiden arındırılması yönünde atılan zorunlu adımlar, TSK’yı reform sürecinin hem nesnesi hem öznesi haline getirmiştir. TSK, değişmek zorunda olduğu gibi aynı zamanda değişim sürecini taşıması gereken bir aktör haline gelmiştir (Balancar ve Elmas, 2009:184).

2002’de iktidara gelen AK Parti, kendisine yönelik şüpheleri azaltmak ve meşruiyet zeminini güçlendirmek için AB sürecini hızlandırmaya özel önem vermiştir. Diğer yandan AK Parti’nin döneminde yakalanan ekonomik başarılar ve çabalar, kendisine yönelik şüpheleri bir nebze azaltmıştır. Ayrıca 1960’lardan bu yana, sürekli siyasal yaşamın sivil aktörleri sorgulanırken süreç tersine dönmüş bu kez Ordu sorgulanmaya başlanmıştır. 2000’li yılların ortalarından itibaren ise TSK’nın siyasal rolü ve sistem içindeki ayrıcalıklı konumu daha fazla sorgulanmaya başlanmıştır¹¹. Bu sorgulama süreci, sivil yargının askeri darbe teşebbüsü iddiasıyla emekli kuvvet komutanları ve hareketi desteklediği iddia edilen diğerleri hakkında yargılamaların başlamasıyla görülmedik bir ivme kazanmıştır. Yargılama kapsamında başta kuvvet komutanlığı yapmış emekli ve muvazzaf generaller olmak üzere, çok sayıda emekli ve muvazzaf subay tutuklanmıştır. Yargılama sürecinde ortaya çıkan ilişkiler ağı, kamuoyunun önemli bir kısmı için, TSK’nın laiklik veya milli bütünlük gibi değerler adına siyasete müdahil olduğu iddialarının inandırıcılığını ve imajını zedelemiştir (Demirel, 2010:8-9). Yine 27 Nisan’da Genelkurmay Başkanlığının internet sitesinden yayınladığı Cumhurbaşkanlığı seçimi ve laiklikle ilgili basın açıklamasına¹² karşı AK Parti Hükümetinin suskun kalmayarak seçime gitmesi ve % 47.5 oy oranına ulaşması, TSK için bir yenilgi ve prestij kaybı olarak algılanmıştır (Demirel, 2010:17). Diğer taraftan 27 Nisan bildirisi, TSK’nın iç politikada belirleyici olma gayretinin göstergelerinden biridir.

Yine 2000’lerden sonra TSK’nın gerek iç politik alanda gerekse dış politikada etkinliğinin azalmasında, ABD’nin Soğuk Savaş sonrası yeni dünya düzeninde oluşturmak istediği devlet yapılanmasını TSK’nın çok iyi kavrayamamış olması da diğer bir etkidir.¹³ Üstelik dünyada neo-liberal

¹¹ Ayrıca, Dağlıca ve Aktütün sınır karakollarına, İskenderun Deniz İkmal Destek Komutanlığına yapılan baskınlarda askerlerin hatalı olduklarına dair eleştiriler uzun süre gündemi işgal etmiştir. Genelkurmay Başkanları (İsmail Hakkı Karadayı, Yaşar Büyükanıt, İlker Başbuğ ve Işık Koşaner) hakkında suç duyurusunda bulunulmuştur. Başbakan Yardımcısı Bülent Arınç’a yönelik suikast iddialarının soruşturulması sürecinde, Özel Kuvvetler Komutanlığına bağlı Seferberlik Tetkik Kurulu Ankara Bölge Başkanlığındaki kozmik odalara sivil yargıçlar ilk kez girebilmişlerdir (Demirel, 2010:9).

¹² Bu bildiri internet aracılığıyla verildiği için “e-muhtıra” olarak adlandırılmaktadır.

¹³ Soğuk Savaş döneminde Amerika Birleşik Devletleri (ABD) için kapitalist gelişmenin yetersiz olduğu ülkelerde rejimin temel direği olarak askeri yapılar önemli bir unsurdur. Keza ekonomik sorunlar nedeniyle sol hareketlerin gelişmesi kolay olabilirdi. Bu nedenle ABD bu ülkelerde sol hareketlerin gelişmesini engelleyebileceği ve kendisine bağlı tutabileceği toplumsal kurum olarak askeri yapıları tercih etmiştir. Ancak ABD’nin 2. Dünya Savaşı ertesini siyasal ortam (Soğuk Savaş dönemi) için tasarladığı ve Türkiye’deki pretoryen yapıya çok iyi oturan milli güvenlik devleti modelinden vazgeçerken ve bunu kendi ihtiyaçlarına göre yeniden biçimlendirirken TSK’nın bu anlayışı sürdürmek istemesi, ABD ile anlaşmazlık sebeplerinden biri olmuştur. Latin Amerika ülkelerinde bile milli güvenlik rejimleri

politikaların oluşması ve bu politikalara ayak bağı olacak statükocu yapıların da tasfiye sürecine girmesi önemli etkenlerden biridir. Neo-liberal anlayışın birçok değeri politik alandan ticari alana transfer etmesi nedeniyle dış politikada da devletlerin siyasal önceliği “güvenlik”ten ziyade ticari bir bakış açısına kaymıştır. (Eralp, 2002:241-245). Bu bağlamda, ulus temelli inşa edilen cumhuriyet yönetim yapısına sahip devletlerin dünyanın değişim ve dönüşüm süreçlerine uyum sağlamak zorunda kalmaları ve küresel sermayenin nüfuz etmek istediği alanları kapatan ya da engelleyen yapılanma ve siyasal aktörlerin tasfiye edilme süreci, Türkiye’yi de etkilemiştir. Bu evrilme sürecinde TSK’nın Türk siyasal yaşamındaki etkin aktör özelliğini de sekteye uğratmıştır ve TSK dış politika sürecinin dışına itilmeye başlanmıştır.

Ayrıca 1994 sonrası dönemden itibaren tartışılmaya başlanan insani güvenlik yaklaşımı, güvenlik anlayışını tek boyutlu bir güvenlik anlayışından çok boyutlu bir güvenlik anlayışına taşımıştır. Dolayısıyla bu yaklaşım, dış politikaya salt güvenlik açısından yaklaşan devletlerin dış politik yaklaşımlarında da bir değişimi zorunlu kılmıştır.

Türkiye’de proteryen yapının oluşumunda koalisyon hükümetlerinin fazlalığı nedeniyle siyasal yaşamdaki istikrarsızlıklar ve diğer nedenler TSK’nın Türk siyasal yaşamında etkin aktör olmasına sebep olduğunu yukarıda belirtmiştik. 2002 sonrası tek parti hükümetinin sivilleşme yönündeki dominant adımları, TSK’nın bazı tepkilerini izole edebilmesini sağlamıştır. Bu durum dolaylı olarak dış politikada da etkisini göstermiştir.

Yukarıda bahsedilen iç ve dış faktörlere bağlı olarak iç siyasal ortamda TSK’nın etkisini azaltan ya da sivilleşme yolunda ilerlemelerin göstergesi olarak kabul edilebilecek gelişmeler yaşanmıştır. Bu dönemde gerçekleştirilen yasal değişiklikler sonucunda, Yükseköğretim Kuruluna, Türkiye Radyo ve Televizyon Kurumuna ve Devlet Güvenlik Mahkemelerine asker üye atanması uygulamasına son verilmiştir. MGK’da sivil üye sayısı, asker sayısının üzerine çıkarılmıştır. MGK Genel Sekreteri ilk kez siviller arasından atanmasının yolu açılmış ve atanmıştır. 28 Şubat sürecinde aktif bir psikolojik savaş planlaması ortaya koyan MGK Psikolojik Harekat Başkanlığı tasfiye edilerek işlevleri Başbakanlığa aktarılmıştır. Askeri malların denetimi de Sayıştay denetimi kapsamına alınmıştır. Bazı askerî hastanelerin atıl kapasitesinin değerlendirilmesi amacıyla belli oranda sivil hasta kabul etmesine ilişkin yasal düzenleme yapılmıştır. Gülhane Askeri Tıp Akademisi ile ilişkisi kesilen öğrencilerin diğer tıp fakültelerine geçiş yapabilmelerine imkan sağlanmıştır. Askeri yasak bölgelerin Genelkurmay Başkanlığının uygun görmesi halinde turistik amaçlı kullanımı mümkün hale getirilmiştir. 5201 sayılı Harp Araç ve Gereçleri ile Silah, Mühimmat ve Patlayıcı Madde Üreten Sanayi Kuruluşlarının Denetimi Hakkında Kanun ile özel ve kamu sektöründe harp silah ve mühimmatı yapımıyla uğraşan tüm

---

çözülürken Türkiye’de TSK bu sürecin dışında kalmaya çalışmıştır. Ancak TSK, bu anlamda ABD için işlevini tamamlamış bir müttefik haline gelmiştir. 2000 yılı sonrasında Ordu iç ve dış politikadaki ağırlığını kaybetmeye başlamıştır. TSK’nın ağırlığını kaybetmeye başlaması ise emperyalizme, küreselleşmeye, Avrupa Birliği’ne ya da ABD’ye karşı çıktığı için değil, ABD’nin TSK’nın yerine başka müttefikler bulmasına bağlanmıştır (Uzgel, 2004:327, 328, 334).

sanayi kuruluşlarını kapsayan ve bunların denetime tabi tutulmasını sağlayan yeni bir düzenleme yapılmıştır. Cumhuriyet tarihinde ilk defa, 2004 yılında Milli Eğitim Bakanlığının (MEB) bütçesi Savunma Bakanlığının bütçesinden fazla olmuştur (Yıldız, 2006:12-13; Arslan, 2006:23-24).

2011 yılı içinde yapılan Yüksek Askeri Şura (YAŞ) ve MGK toplantılarında sivil üyelerin masanın bir tarafında, asker üyelerin diğer tarafında yer aldığı – sanki saflaşmış ve ayrı birer rakipmiş görüntüsü veren – oturma düzeninde değişikliğe gidilerek üyelerin protokol sırasına göre karışık şekilde oturma geleneği başlatılmıştır (MGK’da bir ilk, 18.08.2011, <http://www.sabah.com.tr/Gundem/2011/08/18/kritik-mgk-toplandi>). Bu oturma düzeni sembolik bir durum olsa da, askerin demokratikleşmenin bir parçası ve içinde olması gerektiği ve siyasal yaşamda nerede ve ne şekilde konumlanacağına da bir göstergesi olarak okunabilir. Ayrıca 30 Ağustos Zafer Bayramı tebriklerini 76 yıldır Genelkurmay Başkanı kabul etmekteydi. 76 yıl aradan sonra ilk kez 2011 yılında Zafer Bayramı tebriklerini Başkomutan sıfatıyla Cumhurbaşkanı kabul etmiştir (Fors Karagahta, 31 Ağustos 2011, <http://gundem.milliyet.com.tr/fors-karagahta/gundem/gunde-mdetay/31.08.2011/1432973/default.htm>). Bu durum barış dönemlerinde TSK’nın Başkomutanın Cumhurbaşkanı olduğunun fiili kanıtıdır. Diğer taraftan hukuk devleti ilkesini zedeleyen bir uygulama ise 2010 yılında yapılan Anayasa değişikliği referandumu ile giderilmiştir. YAŞ kararlarının yargıya taşınmaması, yüzlerce askerin anayasal hakkının idari kararlarla ihlal edilmesine sebep olmaktadır. 2010 yılında yapılan referandum ile YAŞ kararlarının yargıya açılması sağlanarak anayasal demokrasi ve sivilleşme yolunda bir adım daha atılmıştır.

Ayrıca, Cumhuriyetten günümüze sosyo-ekonomik boyutta gelişmelerin yansıması olarak yerli/milli burjuvazi de gelişmiştir. Cumhuriyet döneminde laik-seçkin-bürokratik sınıfı temsil eden TSK’nın üstlendiği toplumsal misyonu artık yerli burjuva sınıfı üstlenebilecek hale gelmiştir. Burjuva sınıfı, üretim ilişkileri üzerinden toplumu liberal, laik ve Batılı anlamda demokratik yönde dönüştürebilecek kapasiteye ulaşmıştır. Burjuva sınıfı son yıllarda demokrasinin sorunsuz işlenmesini açık bir şekilde talep etmekte ve yürütme erkini de etkilemektedir (Arslan, 2008:35, 42). Buna ek olarak AK Parti’nin muhafazakar kesimleri iktidara taşınması ve merkeze çekmesi, Anadolu sermayesinin yürütme erkini etkilemesi anlamına gelmektedir. Sermayenin istikrarlı piyasayı sevmesi doğal olarak siyasal yaşamın da istikrarını gerektirmektedir. Belli bir olgunluğa ulaşan Anadolu burjuvazisi, siyasal iktidar üzerinden sivilleşme çabalarını desteklemektedir. Bu destek dolaylı olarak TSK’nın politika tasarılayıcı ve toplum mühendisliği rolünü de engelleme amacı taşımaktadır. Ancak günümüz iç/dış politik sivilleşme süreci, “çevre”nin laik-seçkin-bürokratik-merkezi statükoyla çatışması üzerinden devam etmektedir. Merkez-çevre çekişmesi ve çevrenin merkeze baskısı üzerinden devam eden bu süreç, temelde daha fazla pazar isteyen ve askerle hiç yıldızı barışmayan Anadolu burjuvazisinin aynı zamanda uluslararası piyasaya da açılma talebidir. Bu daha fazla pazar isteyen yeni sınıf, küreselleşmeyi yanlış okuyan askere karşı AK Parti iktidarını desteklerken aynı zamanda dış politikada ticari/ekonomik ağırlığı

desteklemektedir. Bu destek, hem dış politikada sivilleşmenin meşruiyetini güçlendirmekte hem de merkez bürokrasinin tasfiye edilmesini desteklemektedir.

Tüm bu gelişmeler sonrasında, gündeme gelen demokratikleşme adımlarına karşı TSK'dan sert tepkiler de gösterilmemiştir. Klasik Türk dış politikasından farklılaşan politikalara ve bu politikanın bazı çevrelerde "eksen kayması" olarak değerlendirilmesine karşın TSK'nın sivil otoritenin bu konudaki yetkisini her zamankinden daha fazla kabul etme eğiliminde olduğu görülmektedir. Ermenistan ile imzalanan protokoller konusunda sessiz kalmış ve Kuzey Irak yönetimi ile ilişkilerin iyileştirilmesine yönelik çabalar konusunda desteğini göstermiştir. Kıbrıs konusunda TSK, yine olması gerektiği gibi müzakere süreci hakkında herhangi bir açıklamada bulunmamıştır (Demirel, 2010:19). Kıbrıs konusunda sürecin siviller tarafından yönlendirilmesi, AB tam üyelik müzakerelerinin sürdürülmesi ve Kürt sorunu ile PKK terörü konularını birbirlerine bağlı konular olarak kabul edilmesi ve konunun bölgesel gelişmelere bağlı olarak değerlendirilmesi gibi konular tamamen sivillerin inisiyatifinde gelişmektedir.

Diğer taraftan, güvenlik ağırlıklı bir dış politika çizgisinden güven anlayışına dayanan proaktif, dinamik, çok boyutlu, etkin ve komşularla sıfır sorun anlayışına dayalı bir dış politika yaklaşımı, AK Parti'nin iktidarını ilk yıllarından günümüze kadar uygulanmaktadır. Bu yeni güvene dayalı aktivist ve ritmik dış politika yaklaşımının teorik arka planının sahibi, uygulayıcısı ve siyaset üreticisi Dışişleri Bakanı Davutoğlu'dur (Erhan, 2010:247-250, 281; Keskin, 2009; Oğuzlu, 2009:44-50). Ancak Türk dış politikası, Başbakan Erdoğan'ın siyasi iradesine, öncülüğüne ve vizyonuna paralel olarak Davutoğlu'nun belirlediği çizgide ilerlemektedir. Türkiye'nin artık bölgesel güç olmanın da ötesinde bir dış politika vizyonu ortaya koyması ve bunun iç politik alanda gerçekleştirilen başarılarla desteklenmesi günümüz Türkiye'sinde dış politika karar alma mekanizmasının işleyişinde etkin unsurların neredeyse tamamen sivillerin inisiyatifine geçtiğini söyleyebiliriz. Türkiye'nin Suriye ve İran ile ilişkilerini geliştirmesi, Irak'taki çeşitli siyasi kesimlerle teması arttırması, Ortadoğu, Balkanlar ve Kafkasya ile daha yakından ilgilenmesi ve özellikle Ortadoğu'daki çeşitli uyuşmazlıklarda arabulucu veya kolaylaştırıcı rolünü üstlenmesi vesayetçi anlayıştan bağımsız dış politik girişimlere geçişe örneklerden sadece bir kaçını karşılamaya çıkmaktadır (Kohen, 2009). Gerek küreselleşmenin gerekse bölgesel değişimlerin ortaya çıkardığı zorunluluklar, artık Türkiye'nin kırmızı çizgiler içerisine hapsedilmiş güvenlik tabanlı bir dış politika yaklaşımı yerine vesayetçi anlayıştan uzak entegre bir dış politika (Şafak, 2009) izlemesini gerekli kılmaktadır. Bu gereklilik Türk dış politikasının "rasyonel eksene kaydırılması" olarak görülmekle¹⁴ birlikte eksen kaymasından ziyade bir

¹⁴ "Dış politika çizgisinin olması gereken çizgiye kaydığı ve eksen kaymasından çok, eksenin rasyonel çizgiye kaydırılması" olarak görülmektedir. Bkz. (Efegil, 2011: 427). "Eksen kaymasından daha ziyade, Türkiye'nin, dış ilişkilerinin çeşitlendiği ve Batı vurgusunun girilen yeni ilişkilerle giderek dengelendiği bir süreçten geçtiğini" yönünde görüş için bkz. (Kardaş, 2011:38); Diğer tartışmalar için bkz. (Şamiloğlu, 2011); (Keyman, 2010:1-15); (Ayhan, 2010:25-34); (Bal, 2010); (Bal, 2010).

paradigma değişimini (Keskin, 2009) ortaya çıkarmaktadır. Kısacası, Türk dış politikası artık vesayetçi, salt güvenlik tabanlı ve tehdit merkezli anlayıştan kurtulmaya başlamıştır.

SONUÇ

TSK'nın tarihi misyonu vasıtasıyla yaptığı darbelerle elde ettiği fiili gücü ve darbeler sonrası oluşturduğu hukuki mekanizmaları ile Türk siyasal yaşamında etkin ve belirleyici bir yere sahip olduğu bilinen bir gerçektir. TSK iç politikada elde ettiği bu yaptırım ve iç siyasal rotayı tespit etme ve tasarlama gücünü aynı zamanda dış politikada da oldukça iyi kullanmıştır. Özellikle 1960 sonrasında oluşturulan hukuki kontrol mekanizmaları vasıtasıyla askeri vesayetçi anlayış, bürokratik kurumlara ve siyasal yaşama enjekte edilmiştir. Atatürk ilkelerinin ve Kemalist anlayışın koruyucusu, değişim ve modernizmin öncüsü olan TSK, koruma görevini yerine getirirken aynı zamanda statükocu olmuştur.

TSK i siyasal yaşamdaki fiili hakimiyetini dış politikayı belirlemede kullanırken dış politikayı da i politikaya hakim olma enstrümanı olarak kullanagelmiştir. Cumhuriyetten 1960 yılına kadar dış politikada teknik danışmanlık yapan TSK'nın 1960'lardan 2000'li yılların ilk çeyreğine kadar dış politika karar alma mekanizmasında etkin ve ağırlıklı bir yeri olmuştur. Bu dönemin en dominant aktörü olan TSK, dış politikada belli düzeylerde belirleyici olmuştur. Ancak 2000'li yıllardan sonra TSK'nın, dış ve i konjonktürel değişim ve gelişmelere bağlı olarak i siyasal yaşamda etkinliği azalmaya başlamıştır. İ siyasal yaşamdaki vesayetçi anlayışın yıkılmaya başlaması ve Türkiye'nin pretoryen yapısının kırılması, dış politikada da etkinliğini azaltmıştır. Türkiye'nin demokratikleşmesine sinmiş olan militarist anlayışın son yıllarda kırılması gerek iç politikada gerekse dış politikada sivilleşmenin nn açmıştır.

Sonuç olarak, Türkiye Cumhuriyetinde 2000'li yılların başından itibaren dış politikada sivilleşme ve demokratikleşme dönemi başlamıştır. Bu süreç özellikle 2010 yılı sonralarında daha görünür bir biçimde ortaya çıkmaktadır. Yani askeri vesayetten demokratik bir yönetime evrilme süreci başlamış ve devam etmektedir. Ancak uzun yıllardır bürokrasiye, demokratik eylem ve düşünüşe sinmiş olan militarist anlayışın kısa vadede değişimini beklemek de yanlış olur. Türkiye'nin gerek iç politikada gerekse dış politikada vesayetçi anlayıştan kurtulabilmesi için yakalanan sivilleşme ve demokratikleşme ivmesinin devam ettirilmesi gerekmektedir.

KAYNAKÇA

1. AHMAD, Feroz (1995), *Modern Türkiye'nin Oluşumu*, Sarmal Yayınevi, İstanbul.
2. AKNUR, Müge (2010), "TSK'nın Dış Politika Üzerindeki Etkisi", Der: Cüneyt Yeniğün ve Ertan Efegil, *Türkiye'nin Değişen Dış Politikası*, 1. Basım, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara, s. 127-149.
3. AKYOL, Hüseyin (1998), *Orta Doğu Denkleminde İsrail-Türkiye İlişkileri*, Birinci Basım, Ankara, Öteki Yayınevi, s. 11-21.
4. ALPAY, Şahin (1998), "Türkiye'de Demokrasi ve Askerin Siyasi Rolü", *Yeni Türkiye*, Sayı 23-24, Yıl 4, Eylül-Aralık, s. 1252-1255.
5. ARSLAN, Rıza (2008), "Laik Türkiye Cumhuriyeti, Ordu ve Burjuva Sınıfı", *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt 10, Sayı 3, s. 33-44.
6. ARSLAN, Zühtü (2006), "Hükümet", Edt: Ümit Cizre, *Almanak Türkiye 2005 Güvenlik Sektörü ve Demokratik Gözetim*, TESEV Yayınları, İstanbul, s. 22-31.
7. ATAY, Agah Sabri (1998), *Çok Partili Dönemde Türkiye'de Ordu'nun Siyasal Rolü ve Devlet Yapısı İçindeki Yeri*, Anadolu Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
8. AYBAY, Rona (1978), "Milli Güvenlik Kavramı ve Milli Güvenlik Kurulu", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt 33, No 1-4, s. 59-82.
9. AYDIN, Mustafa (1998), *2000'li Yıllara Doğru Türkiye'nin Önde Gelen Sorunlarına Yaklaşımlar: 33-Dış Politika*, Türkiye Genç İşadamları Derneği (TÜGİAD), İstanbul.
10. AYHAN, Veysel (2010), "Eksen Kayması Mı? Sistemik Etkiler Mi?: Türkiye-Ortadoğu İlişkilerine Teorik Bir Bakış", *Ortadoğu Analiz*, Cilt 2, Sayı 19-20, Temmuz-Ağustos, s. 25-34.
11. BAL, İdris (2010), "Türk Dış Politikasında Eksen Kayması Tartışmaları", *Stratejik Boyut*, Yıl 2, Sayı 8, Ağustos-Ekim, s. 82-95.
12. BAL, İhsan (20 Haziran 2010), "Eksen Kayması Mı Güven Patlaması Mı?", *Haber Türk Gazetesi*, <http://www.haberturk.com/yazarlar/ihsan-bal/525128-eksen-kaymasi-mi-ozguven-patlamasi-mi>, E.T.04.09.2011.
13. BALANCAR, Ferda ve Esra Elmas (2009), "Askerin Siyasete Müdahaleleri ve Ordu İç Siyasallaşma", Edt: Ali Bayramoğlu ve Ahmet İnel, *Almanak 2006-2008 Güvenlik Sektörü ve Demokratik Gözetim*, TESEV Yayınları, İstanbul, s. 185-199.
14. BALCI, Muharrem (1998), *MGK ve Demokrasi Hukuk - Ordu-Siyaset*, Genişletilmiş 2. Basım, Yöneliş Yayınları, İstanbul.

15. BAŞBUĞ, Aydın (1998), “Ya Milli Güvenlik Kurulu Ya Demokratik Cumhuriyet”, *Yeni Türkiye*, Sayı 23-24, Yıl 4, s. 1288-1292.
16. BATUM, Süheyl ve Necmi Yüzbaşıoğlu (1997), *Anayasa Hukukunun Temel Metinleri*, Beta Yayınları, İstanbul.
17. BAYDUR, Mithat (1997), “Üniformalı Demokrasi”, *Yeni Türkiye*, Sayı 17, Yıl 3, s. 1261-1275.
18. BAYRAMOĞLU, Ali (2010), “Türkiye Siyasi Sisteminde Ordunun Rolü, Devlet Geleneği Geleceğe Dair Genel Bir Çerçeve”, Edt: Nihal Boztekin, *Türkiye Siyasetinde Ordunun Rolü: Asker-Sivil İlişkileri, Güvenlik Sektörü ve Sivil Denetim*, Çev: Salih Bayram, Heinrich Böll Stiftung Derneği Türkiye Temsilciliği Yayını, İstanbul.
19. BOZDEMİR, Mevlüt (1996), “Ordu-Siyaset İlişkileri”, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt 10, 1. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul,
20. BÖLÜKBAŞI, Süha (1999), “Türkiye ve İsrail: Mesafeli Yakınlıktan Stratejik Ortaklığa”, *Liberal Düşünce*, Cilt 4, Sayı 13, s. 138-150.
21. CİZRE, Ümit (2004), “Egemen İdeoloji ve Türk Silahlı Kuvvetleri Kavramsal ve İlişkisel Bir Analiz”, Der: Ahmet İnel ve Ali Bayramoğlu, *Bir Zümre, Bir Parti Türkiye’de Ordu*, Birikim Yayınları, İstanbul, s. 135-161.
22. ÇALIŞ, Şaban H. (2001), *Türkiye-Avrupa Birliği İlişkileri Kimlik Arayışı, Politik Aktörler ve Değişimi*, 1. Basım, Nobel Yayınları, Ankara.
23. ÇALIŞ, Şaban H. (2001), “Ulus, Devlet ve Kimlik Labirentinde Türk Dış Politikası”, Der: Şaban H. ÇALIŞ, İhsan D. Dağı ve Ramazan Gözen, *Türkiye’nin Dış Politika Gündemi: Kimlik, Demokrasi, Güvenlik, Liberte* Yayınları, Ankara, s. 3-34.
24. ÇELİK, Edip (1969), *100 Soruda Dış Politika Tarihi*, Gerçek Yayınevi, İstanbul.
25. DAĞI, İhsan D. (1998), *Kimlik Söylem ve Siyaset Doğu Batı Ayrımında Refah Partisi Geleneği*, 1. Baskı, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara.
26. DEMİREL, Tanel (2004), “Türk Silahlı Kuvvetlerinin Toplumsal Meşruiyeti Üzerine”, Der: Ahmet İnel ve Ali Bayramoğlu, *Bir Zümre, Bir Parti Türkiye’de Ordu*, Birikim Yayınları, İstanbul, s. 345-379.
27. DEMİREL, Taanel (2010), *2000’li Yıllarda Asker ve Siyaset Kontrollü Değişim ile Statüko Arasında Türk Ordusu*, SETA Analiz, Sayı 18.
28. EFEGİL, Ertan (2011), “Türk Dış Politikasında Eksen Kayması Sorunsalı: Batı-Yöneliminden Anadolu Merkezli Anlayışa Geçiş mi?”, Edt: Murat Ercan, *Değişen Dünyada Türk Dış Politikası*, Nobel Yayınları, Ankara, s. 405-427.
29. EFEGİL, Ertan (2002), *Körfez Krizi ve Türk Dış Politikası Karar Verme Modeli*, Gündoğan Yayınları, Ankara, 2002.

30. ERALP, Atilla “Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Türkiye ve Avrupa Birliği”, Haz: Alan O. Makovsky ve Sabri Sayarı, *Türkiye'nin Yeni Dünyası: Türk Dış Politikasının Değişen Dinamikleri*, Alfa Yayınları, İstanbul, s. 235-254.
31. ERDOĞAN, Mustafa (1990), “Silahlı Kuvvetlerin Türk Anayasa Düzeni İçindeki Yeri”, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt XLV, Sayı 1.
32. ERDOĞAN, Mustafa (1997), “Silahlı Kuvvetlerin Türk Anayasa Düzeni İçindeki Yeri”, *Yeni Türkiye*, Sayı 17, Yıl 3.
33. ERDOĞAN, Mustafa (1997), *Rejim Sorunu*, Vadi Yayınları, Ankara.
34. ERHAN, Çağrı (2010), *Türk Dış Politikası'nın Güncel Sorunları*, İmaj Yayınevi, Ankara.
35. Fors Karargâhta, (31 Ağustos 2011), *Milliyet Gazetesi*, <http://gundem.milliyet.com.tr/fors-karargahta/gundem/gundemdetay/31.08.2011/1432973/default.htm>, E.T. 21.09.2011.
36. GERGER, Haluk (1984), “Türk Dış Politikası Bir Genel Çerçeve”, *Mülkiyeliler Birliği Dergisi*, Cilt X, Sayı 72-73, Yıl 18, s. 31-37.
37. GÖNLÜBOL, Mehmet ve Haluk Ülman, (1996), “Türk Dış Politikasının Yirmi Yılı 1945-1965”, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt 21, No 1, s. 143-182.
38. GÖZEN, Ramazan (2000), *Amerikan Kıskaçında Dış Politika: Körfez Savaşı, Turgut Özal ve Sonrası*, Liberte Yayınları, Ankara.
39. GÜRER, Cüneyt (01.07.2010), “Dış Politikada Eksen Kayması, Eksen Genişlemesi Ve Yeni Bir Eksenin Oluşumu”, *USAK*, <http://www.usak.org.tr/makale.asp?id=1553>, E.T. 15.10.2011
40. INBAR, Efraim (2002), “Türk-İsrail İlişkilerinde Stratejik Unsur”, Der: Barry Rubin ve Kemal Kirişçi, *Günümüzde Türkiye'nin Dış Politikası*, Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, İstanbul, s. 181-199.
41. KARDAŞ, Şaban (2011), “Türk Dış Politikasında Eksen Kayması mı?”, *Akademik ORTA DOĞU*, Cilt 5, Sayı 2, s. 19-42.
42. KEYMAN, E. Fuat (2010), “Türk Dış Politikasında “Eksen” Tartışmaları: Küresel Kargaşa Çağında Realist Proaktivizm”, *SETA Analiz*, Sayı 15, Ocak, s. 1-15.
43. KESKİN, Muhiddin (2009), “Türk Dış Politikasında Paradigma Değişimi mi?”, <http://www.ekopolitik.org/public/news.aspx?id=4344&pid=4082>, E.T. 18.09.2011.
44. KOHEN, Sami (05 Mayıs 2009), “Davutoğlu ile yeni dönem”, *Milliyet Gazetesi*, <http://www.milliyet.com.tr/Yazar.aspx?aType=YazarDetayArsiv&ArticleID=1090914>, E.T. 10.09.2011.

45. MGK'da bir ilk, (18.08.2011), *Sabah Gazetesi*, <http://www.sabah.com.tr/Gundem/2011/08/18/kritik-mgk-toplandi>, E.T. 21.10.2011.
46. MURADOĞLU, Abdullah (2006), “Kırmızı Kitap' Soğuk Savaş'ın Mirasıydı”, *Yeni Şafak Gazetesi*, 30 Nisan.
47. OĞUZLU, H. Tarık (2009), “Türk Dış Politikasında Davudoğlu Dönemi”, *Ortadoğu Analiz*, Cilt 1, Sayı 9, Eylül, s. 43-50.
48. OKUTAN, Cevat ve Fulya Ereker, (2005), “Türk Dış Politikasının Belirlenmesinde ‘Rejim’ Unsuru”, *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Yıl 4, Sayı 8, s. 189-204.
49. ÖRS, Birsen (1998), “Geç Modernleşen Ülkelerde Ordunun Rolü, Türkiye Örneği”, *Yeni Türkiye*, Sayı 23-24, Yıl 4, Eylül-Aralık, s.1219-1221.
50. ÖZCAN, Gencer (2002), “Türk Dış Politikasında Oluşum Süreci ve Askeri Yapı”, Der: Barry Rubin ve Kemal Kirişçi, *Günümüzde Türkiye'nin Dış Politikası*, Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, İstanbul, s. 19-62.
51. ÖZCAN, Gencer (2000), “Türkiye'nin Ulusal Güvenlik ve Dış Politika Gündeminde Doksanlı Yıllar”, Gencer Özcan ve Şule Kut, *En Uzun On Yıl*, Büke Yayınları, İstanbul, s. 13-44.
52. ÖZCAN, Gencer (1999), “50. Yılı Biterken Türkiye- İsrail İlişkileri”, Haz: İsmail Soysal, *Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yıllık Süreç*, 15-17 Ekim 1997 Sempozyuma Sunulan Tebliğler, TTK Yayını, Ankara, s. 159-177.
53. ÖZCAN, Gencer (1994), “Türkiye’de Siyasal Rejim ve Dış Politika 1983-1993”, Der: F. Sönmezoğlu, *Türk Dış Politikasının Analizi*, Der Yayınları, İstanbul, s. 293-316.
54. ÖZDEMİR, Hikmet (1996), “Milli Güvenlik Kurulu”, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt 11, 1. Basım, İletişim Yayınları, İstanbul.
55. ÖZTÜRK, Osman Metin (1999), *Dış Politika ve Silahlı Kuvvetler*, Tutubay Yayını, Ankara.
56. ÖZTÜRK Osman Metin (1998), “Türk Dış Politikasında Silahlı Kuvvetlerin Konum ve İşlevi Üzerine Gözlemler ve Görüşler”, *Amme İdaresi Dergisi*, Cilt 31, Sayı 2, s. 93-101.
57. ÖZTÜRK, Osman Metin (1993), *Ordu ve Politika*, Birinci Basım, Gündoğan Yayınları, Ankara.
58. SAKALLIOĞLU, Ümit (1996), “Ordu ve Siyaset”, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt 14, 1. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul.
59. SEVİNÇ, Murat (2000), “Milli Güvenlik Kurulu ve 1997 Süreci”, *Birikim*, No 131.

60. ŞAFAK, Erdal (21 Ocak 2009), “En Uzun Ayın Perde Arkası”, *Sabah Gazetesi*, <http://www.sabah.com.tr/Yazarlar/safak/> 2009/01/21/En_uzun_ayin_perde_arkasi, E.T. 22.09.2011.
61. ŞAMİLOĞLU, Famil (21.01.2011), “Türk dış Politikasında eksen kayması Var mı?”, <http://www.usak.org.tr/makale.asp?id=1320>, (E.T. 20.10.2011).
62. ŞARLAK, Zeynep (2009), “Milli Güvenlik Kurulu”, Edt: Ali Bayramoğlu ve Ahmet İnel, *Almanak 2006-2008 Güvenlik Sektörü ve Demokratik Gözetim*, TESEV Yayınları, İstanbul, s. 99-114.
63. ŞEN, Serdar (1996), *Cumhuriyet Kültürünün Oluşum Sürecinde Bir İdeolojik Aygıt Olarak Silahlı Kuvvetler ve Modernizm*, Sarmal Yayınevi, İstanbul.
64. TANÖR, Bülent (1997), *Türkiye’de Demokratikleşme Perspektifleri*, TÜSİAD Yayını, İstanbul.
65. TELLAL, Eral (1997), “1996 Yılında Türk Dış Politikası”, *Mülkiyeliler Birliği Dergisi*, Cilt XX, Sayı 195, Aralık Ocak.
66. Türk-İsrail Anlaşmasının Bilinmeyenleri (1996), *Aksiyon*, Yıl 2, Sayı 76, 18-24 Mayıs, s. 24-31.
67. UZGEL, İlhan (2004), “Ordu Dış Politikanın Neresinde?”, Der: Ahmet İnel ve Ali Bayramoğlu, *Bir Zümre, Bir Parti Türkiye’de Ordu*, Birikim Yayınları, İstanbul, s. 311-334.
68. UZGEL, İlhan (2001), “TDP’nin Oluşturulması”, Edt: Baskın Oran, *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar (1919-1980)*, Cilt I, İletişim Yayınları, İstanbul, s. 73-93.
69. UZGEL, İlhan (1998), “Türk Dış Politikasında “Sivilleşme” ve Demokratikleşme Sorunları: Körfez Savaşı Örneği”, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt 53, No 1-4, s. 307-326.
70. UZGEL, İlhan (1997), “Ordu ve Dış Politika Kuşatılmışlıktan Kamplaşmaya Türk Dış Politikası”, *Mülkiyeliler Birliği Dergisi*, Cilt XXI, Sayı 204, s. 18-27.
71. YAVUZALP, Ercüment (1996), *Liderlerimiz ve Dış Politika*, Bilgi Yayınları, Ankara.
72. YAZICI, Serap (1997), *Türkiye’de Askeri Müdahalelerin Anayasal Etkileri*, Yetkin Yayınları, Ankara.
73. YILDIZ, Ahmet (2006), “Türkiye Büyük Millet Meclisi”, Edt: Ümit Cizre, *Almanak Türkiye 2005 Güvenlik Sektörü ve Demokratik Gözetim*, TESEV Yayınları, İstanbul, s. 12-21.